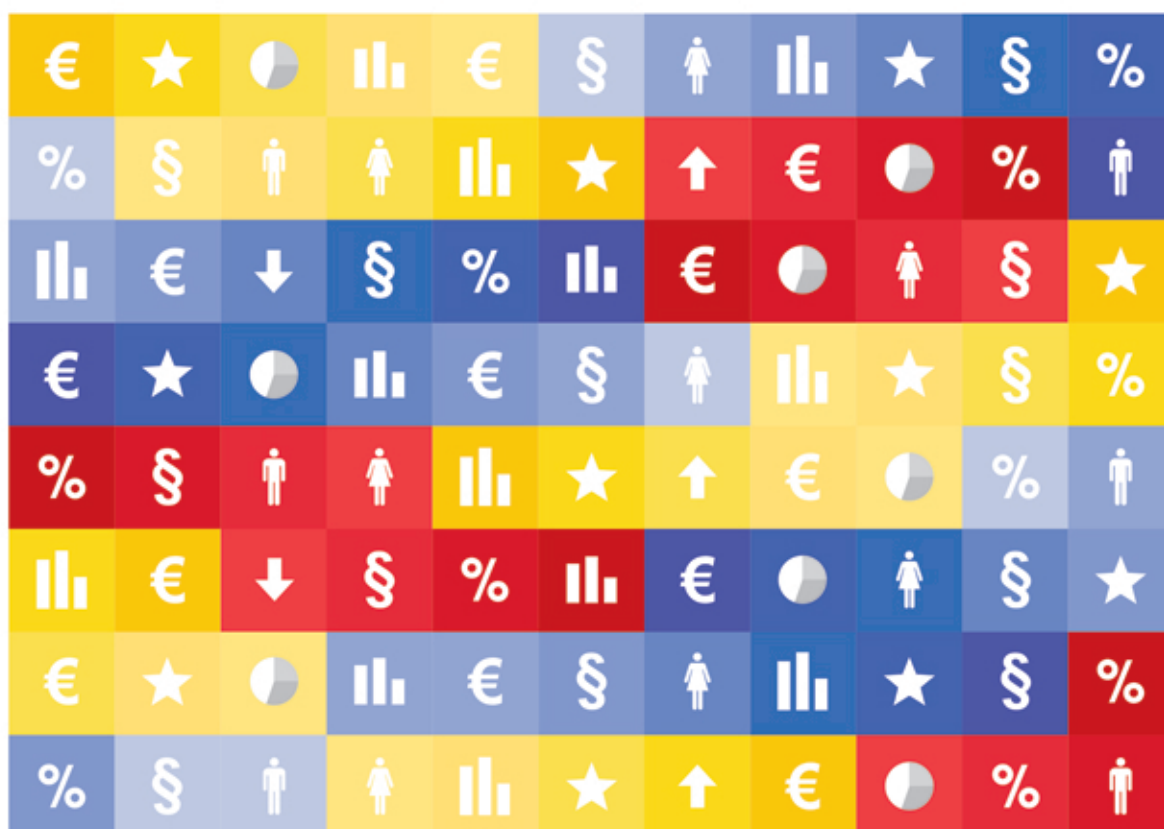

Seria repetytoriów dla szkół średnich

WIEDZA O SPOŁECZEŃSTWIE

KOREPETYCJE MATURZYSTY

TWÓJ DOMOWY NAUCZYCIEL

NASZ CEL:

MATURA

ZDANA NA 100%

SZYMON KRAWCZYK

WIEDZA O SPOŁECZEŃSTWIE

KOREPETYCJE MATURZYSTY

OLDSCHOOL

• STARADOBRAZKOŁA •

Redaktor serii: **Marek Jannasz**

Korekta: **Marek Kowalik, Paweł Pokora**

Projekt okładki: **Teresa Chylińska-Kur, KurkaStudio**

Projekt makiety i opracowanie graficzne: **Kaja Mikoszevska**

© Copyright by Wydawnictwo Lingo sp. j., Warszawa 2013

www.cel-matura.pl

ISBN: 978-83-63165-38-3

ISBN wydania elektronicznego: 978-83-7892-206-3

Skład i łamanie: Kaja Mikoszevska

Druk i oprawa: Pozkal

Książka „Wiedza o społeczeństwie. Korepetycje maturzysty” powstała z myślą o tych, którzy przygotowują się do matury z tego przedmiotu, zarówno na poziomie podstawowym, jak i rozszerzonym. Jest także pomocna w utrwalaniu wiedzy z lekcji na lekcję, na bieżąco, ułatwia przygotowanie do sprawdzianów i testów. Na poziomie licealnym „Korepetycje...” są kompleksowym kompendium wiedzy o społeczeństwie, polityce, prawie, stosunkach międzynarodowych i udziale w nich Polski. Podręcznik został podzielony właśnie na takie klasyczne cztery działy główne (**Spoleczeństwo, Państwo i polityka, Prawo i Stosunki międzynarodowe**). Taki podział jest przejrzysty i czytelny. Pomaga szybko dotrzeć do poszukiwanych treści.

Na końcu prawie wszystkich rozdziałów znajdują się pytania powtórkowe. Odnaleźć można także najważniejsze pojęcia dotyczące tematyki danego rozdziału. Poszukiwanie odpowiedzi na pytania oraz ponowne przypomnienie pojęć mają pomóc utrwalić i usystematyzować wiedzę z przedmiotu. Stanowią one jednocześnie wskazówkę, które z wiadomości zawartych w rozdziale mają pierwszorzędne znaczenie. W „Korepetycjach...” zamieszczone zostały liczne ciekawostki i fakty wykraczające poza programy nauczania, pozwalające poszerzyć wiedzę i lepiej zrozumieć niektóre zagadnienia.

Z życzeniami matury na 100 procent

Szymon Krawczyk

Wstęp	3	Prawidłowości życia społecznego	
DZIAŁ 1. SPOŁECZEŃSTWO	7	8. Normy społeczne	43
Grupy i zbiorowości społeczne		9. Prawidłowości życia społecznego	45
1. Człowiek jako istota społeczna	8	• Postawy w życiu społecznym	
• Socjologia • Życie społeczne		• Procesy społeczne • Konflikty społeczne i sposoby ich rozwiązywania	
• Teoria hierarchii potrzeb		• Instytucje społeczne	
• Socjalizacja i role społeczne		10. Teorie rozwoju społecznego	50
2. Grupy i zbiorowości społeczne	13	11. Historyczne formy organizacji społeczeństw	52
• Więzy społeczne		12. Współczesne formy organizacji społeczeństw	55
• Etapy kształtowania się więzi społecznej		13. Kultura i jej rola w życiu społecznym	59
• Zbiorowość, kategoria i grupa społeczna		14. Główne religie współczesnego świata	61
• Typologia grup społecznych		Problemy współczesnych społeczeństw	
3. Struktura społeczna	18	15. Problemy polityczne	67
• Pojęcie struktury społecznej		16. Problemy społeczno-ekonomiczne	70
• Klasy i warstwy społeczne		17. Problemy cywilizacyjno-kulturowe	75
• Ruchliwość społeczna		18. Problemy moralne	79
• Sprawiedliwość społeczna		DZIAŁ 2. PAŃSTWO I POLITYKA	83
4. Rodzina jako forma życia społecznego	22	Państwo	
• Funkcje rodziny • Modele życia rodzinnego		19. Istota państwa	84
• Rodzina w świetle prawa RP • Przeszkody w zawarciu związku małżeńskiego		• Pojęcie państwa • Suwerenność państwa	
• Wspólność majątkowa • Problemy współczesnej rodziny • Pokrewieństwo i powinowactwo		• Państwo jako terytorialna organizacja przymusowa. Obywatelstwo • Władza. Legitymizacja władzy	
5. Naród jako grupa społeczna	29	20. Geneza państwa	88
• Definicja narodu. Tożsamość i świadomość narodowa • Geneza narodu • Czynniki narodotwórcze • Postawy wobec narodu		• Koncepcje genezy państwa • Powstanie i upadek państwa • Historyczne przykłady form państw	
6. Naród polski i jego cechy	32		
7. Społeczeństwo polskie i jego cechy	36		
• Zmiany struktury społecznej w Polsce po II wojnie światowej • Struktura klasowo-warstwowa • Struktura demograficzna • Struktura narodowościowa • Struktura zawodowa • Struktura religijna			

21. Funkcje i formy państwa	91	Ustrój Rzeczypospolitej	
22. Państwo a gospodarka	95	35. Konstytucje w Polsce	141
• Funkcje państwa w gospodarce rynkowej		36. Konstytucyjne zasady ustroju państwowego RP	144
• Formy interwencjonizmu państwowego		37. Organy władzy RP	147
23. Budżet państwa	98	40. Władza sędziowska w Polsce	161
Demokracja		41. Organy kontroli państwowej i ochrony państwa w Polsce	161
24. Państwo demokratyczne	102	42. Samorząd terytorialny w Polsce	168
• Pojęcie demokracji • Historyczny rozwój demokracji • Podstawowe zasady demokracji		Doktryny polityczne i systemy partyjne	
25. Demokracja bezpośrednia	104	43. Myśl polityczna: ideologia, doktryna, program polityczny	173
26. Demokracja pośrednia	106	44.-47. Główne współczesne doktryny polityczne	175
27. Obywatel w państwie demokratycznym	110	48. Inne współczesne doktryny polityczne	189
• Prawa i obowiązki obywateli		49. Partie polityczne	194
• Czynniki ograniczające stosowanie praw		50. Polskie partie polityczne	199
28. Społeczeństwo w państwie demokratycznym	113	DZIAŁ 3. PRAWO	205
• Społeczeństwo obywatelskie		Podstawowe pojęcia z dziedziny prawa	
• Stowarzyszenia i fundacje • Organizacje pożytku publicznego i wolontariat • Ruchy społeczne • Opinia publiczna i sondaż		51. Podstawowe pojęcia prawne	206
29. Zagrożenia dla współczesnej demokracji	118	52. Przepis prawny a norma prawna	208
Modele ustrojowe państw demokratycznych		Wybrane aspekty prawa RP	
30. System prezydencki. Ustrój Stanów Zjednoczonych	123	53. Źródła prawa tworzonego w Polsce	212
31. System parlamentarno-gabinetowy. Ustrój Wielkiej Brytanii	126	54. Polskie prawo karne	215
32. System parlamentarno-komitetowy. Ustrój Szwajcarii	130	55. Postępowanie cywilne i administracyjne	221
33. System półprezydencki. Ustrój Francji	133		
34. System kanclerski. Ustrój Niemiec	137		

Prawa człowieka**56. Prawa człowieka i ich ochrona 225**

- Współczesna idea praw człowieka
- Katalog najważniejszych praw człowieka
- Międzynarodowe systemy ochrony praw człowieka • Ochrona wolności i praw człowieka w Polsce

DZIAŁ 4. STOSUNKI MIĘDZYNARODOWE 231**Organizacje międzynarodowe****57. Istota stosunków międzynarodowych 232****58. Organizacja Narodów Zjednoczonych 236****59. Rada Europy 240****60. Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego (NATO) 243****61. Inne organizacje międzynarodowe 245****Unia Europejska****62. Procesy integracyjne w Europie i na świecie po II wojnie światowej 250**

- Koncepcje integracji europejskiej po II wojnie światowej • Europejska Wspólnota Węgla i Stali • Europejska Wspólnota Energii Atomowej (EUROATOM) i Europejska Wspólnota Gospodarcza (EWG) • Integracja w Europie Wschodniej, RWPG i Układ Warszawski

63. Proces integracji europejskiej 254**64. Instytucje Unii Europejskiej 256**

- Rada Europejska • Rada Unii Europejskiej
- Komisja Europejska • Parlament Europejski
- Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej
- Trybunał Obrachunkowy • Europejski Bank Centralny • Komitet Ekonomiczno-Społeczny
- Komitet Regionów

65. Unia Europejska – wielopłaszczyznowa wspólnota Europejczyków 263**66. Wybrane obszary działalności UE 269****67. System prawa w Unii Europejskiej 278****Wybrane aspekty polityki zagranicznej****68. Polityka zagraniczna Polski po 1989 r. 284****69. Konflikty Wschód-Zachód w okresie zimnowojennym 290****70. Wybrane konflikty na świecie po 1989 r. 296**

Dział 1.

SPOŁECZEŃSTWO

Podstawowym zadaniem pierwszej części książki pt. „Społeczeństwo” jest przegląd najważniejszych pojęć z zakresu socjologii, określających zjawiska, które towarzyszą ludziom na co dzień. Dotyczy to przede wszystkim elementów struktury społecznej (grupy i zbiorowości społeczne), których człowiek jest częścią – tych najmniejszych części składowych społeczeństwa, jak rodzina a także wielkich zbiorowości, jak naród i społeczeństwo – oraz, rzecz jasna, tych zjawisk, które wyznaczają zasady życia w społeczeństwie (kultura i normy społeczne).

GRUPY I ZBIOROWOŚCI SPOŁECZNE

1. Człowiek jako istota społeczna

Socjologia

Nauka, która zajmuje się opisem i badaniem funkcjonowania społeczeństwa, obowiązujących w nim reguł, natury ludzkiego zachowania i związków międzyludzkich, to **socjologia**.

Za twórcę nowoczesnej socjologii powszechnie uważa się francuskiego filozofa Auguste'a Comte'a (1798-1857). Opracował on jedną z pierwszych teorii nauki. Oddzielił nauki abstrakcyjne od nauk konkretnych. Za abstrakcyjne uważał te opisujące prawa rządzące przyrodą, należały do nich m.in.: matematyka, astronomia, fizyka, chemia, biologia i socjologia. Samo pojęcie „socjologia” zostało stworzone przez Comte'a w 1838 r. Programem tej nauki miało być badanie metodą przyrodniczą, empiryczną i historyczną ludzkich społeczeństw, panującego w nich porządku i warunków postępu.

Wybitnymi socjologami byli także Niemiec Max Weber (1864-1920) i Francuz Émile Durkheim (1858-1917). Weber nie uznawał socjologii, tak jak ją widział Auguste Comte, za naukę przyrodniczą. Pragnął nadać naukom społecznym ścisły i obiektywny charakter poprzez opracowanie specyficznej dla nich metodologii i filozofii nauki, opisywanie ich precyzyjnym językiem (Weber jest autorem wielu do dziś użytecznych pojęć) oraz prowadzenie zakrojonych na szeroką skalę badań historyczno-porównawczych. Zdaniem Durkheima socjologia, jako nauka o faktach społecznych, jest najważniejszą z nauk społecznych. Fakty społeczne to wszelkie zjawiska zdolne do wywierania na jednostkę przymusu zewnętrznego.

Do najbardziej znanych polskich socjologów należą m.in. Florian Znaniecki (1882-1958), Stanisław Ossowski (1897-1963), Jan Szczepański (1913-2004) oraz Zygmunt Bauman (ur. 1925 r.). Znaniecki był twórcą stanowiska zwanego „kultu-

ralizmem”. Jego zdaniem socjologia powinna zajmować się wytworami kultury, ponieważ jest nauką o kulturze. Ossowski był przedstawicielem orientacji humanistycznej. Uważał, że między naukami przyrodniczymi a naukami społecznymi występują zasadnicze różnice. Według Ossowskiego wszystkie zjawiska życia społecznego mają aspekt świadomościowy. Szczepański twierdził, że „socjologia poszukuje praw zjawisk zachodzących między ludźmi, zajmuje się badaniem struktur, czyli wzajemnego przyporządkowania sobie ludzi w zbiorowościach”. Z kolei Zygmunt Bauman jest jednym z głównych twórców koncepcji postmodernizmu, czyli ponowoczesności.

Życie społeczne

Człowiek nazywany jest istotą społeczną dlatego, że żyje wśród innych ludzi i wśród nich odbywa się jego prawidłowy rozwój. Życie społeczne zaś to zbiór wszystkich zjawisk wynikających ze wzajemnego oddziaływania jednostek i zbiorowości przebywających na odpowiednio wyodrębnionej przestrzeni.

Do czynników kształtujących życie społeczne ludzi należą m.in. uwarunkowania przyrodnicze, ekonomiczne i kulturowe.

Wśród uwarunkowań przyrodniczych życia społecznego ludzi znajdują się m.in. biologiczne, geograficzne i demograficzne podstawy życia społecznego.

Do **biologicznych podstaw życia społecznego** (cechy naszego organizmu, jego budowa i fizjologia) należą m.in.: • całkowicie wyprostowana postawa ciała, wysklepione stopy (bez przeciwstawnego palucha) przystosowane do dwunożnego chodu • chwytno-manipulacyjne kończyny górne z przeciwstawnym kciukiem • silnie rozwinięty mózg wyka-

Czy wiesz, że...

W 2000 r. wszedł na ekrany kin film amerykańskiej produkcji pt. „Cast Away. Poza światem”. Jego główny bohater, Chuck Noland (Tom Hanks), w wyniku katastrofy samolotu przelatującego nad Pacyfikiem trafia na bezludną wyspę. Film przedstawia między innymi wątki zmagania człowieka z samotnością oraz potrzebę obcowania z innymi ludźmi.

zujący podział funkcjonalny obu półkul • porozumiewanie się przy użyciu mowy umożliwiającej przekazywanie pojęć abstrakcyjnych • zdolność do celowej obróbki wtórnej narzędzi • stały popęd płciowy oraz wydłużony okres sprawowania opieki nad dziećmi, aż do osiągnięcia przez nie samodzielności, będące warunkiem powstania rodziny – podstawowej grupy społecznej • tworzenie wysoko zorganizowanych społeczeństw.

Do **geograficznych podstaw życia społecznego** należą m.in.: • klimat • ukształtowanie terenu • rodzaj gleby i roślinności • świat zwierzęcy • dostęp do wody • eksploatowane bogactwa naturalne.

Do **demograficznych podstaw życia społecznego** zalicza się m.in. czynniki warunkujące zjawiska i procesy społeczne, np. kulturowe, gospodarcze, polityczne itp. Są to m.in.: • gęstość zaludnienia • płeć • wiek • płodność • przyrost naturalny • przeciętna długość życia • zdrowotność.

Na **uwarunkowania ekonomiczne życia społecznego** ludzi składają się m.in.: • sposoby użytkowania zasobów środowiska geograficznego • narzędzia i maszyny • organizacja pracy • forma własności środków produkcji.

Uwarunkowania kulturowe życia społecznego przejawiają się w następujących zjawiskach: • socjalizacja i kształtowanie osobowości jednostki – procesy te przejawiają się wielostronnym wychowaniem młodej istoty ludzkiej do życia zbiorowego • ustanawianie systemów wartości i kryteriów, które je określają • ustalanie wzorów zachowań i postępowania • konstruowanie modeli (ideałów) zachowań, instytucji i systemów.

Ważnym czynnikiem wpływającym na zachowanie się jednostki w społeczeństwie są jej potrzeby oraz sposoby ich zaspokajania. Do najważniejszych potrzeb jednostki w relacji ze społeczeństwem należą: • potrzeby biologiczne, takie jak potrzeba zaspokajania głodu i pragnienia • potrzeba przedłużenia gatunku • potrzeba bezpieczeństwa, przynależności i miłości oraz potrzeba uznania i współzawodnictwa.

Teoria hierarchii potrzeb

W 1954 r. Abraham Harold Maslow (1908-1970) przedstawił teorię hierarchii potrzeb ludzkich, tzw. piramidę potrzeb. Według tej teorii człowiek w swoim działaniu dąży do zaspokojenia potrzeb, rozpoczynając od potrzeb niższego stopnia (np. potrzeba pożywienia i wody), a kończąc na potrzebach wyższego stopnia (potrzeba samodoskonalenia, np. praca nad sobą). Na samym szczycie piramidy potrzeb Maslowa znajdują się potrzeby samorealizacji. Poprzedzają je potrzeby bezpieczeństwa, społeczne (przyjaźń, miłość) i szacunku. Na samym dole piramidy potrzeb Maslowa znajdują się potrzeby fizjologiczne.

Socjalizacja i role społeczne

Socjalizacja to proces przyswajania przez człowieka form i norm życia w społeczeństwie (czyli proces rozwoju społecznego człowieka). Powszechnie dokonuje się podziału na **socjalizację pierwotną** i **socjalizację wtórną**. Socjalizacja pierwotna to przyswajanie norm i zasad życia społecznego nieświadomie, często przez naśladownictwo. Socjalizacja wtórna to świadome i samodzielne kształtowanie osobowości.

W procesie socjalizacji człowiek nabywa umiejętność odgrywania różnych ról społecznych. W swoim życiu odgrywa cały szereg ról, niektóre jednocześnie. Rolą społeczną nazywa się

zbiór oczekiwań wobec jednostki związany z posiadaniem określonego statusu społecznego. Jest to zespół praw i obowiązków wynikających z zajmowanej pozycji społecznej, przejawiający się typowym zachowaniem, powierzchownością, a nawet sposobem komunikowania się. W życiu człowieka zdarzają się sytuacje związane z odgrywaniem ról społecznych powodujące problemy i trudności w ich odgrywaniu. Należą do nich m.in.:

- Zmiana roli społecznej (przechodzenie z jednej roli społecznej w drugą, np. przejście z roli ucznia w rolę pracownika).
- Funkcjonowanie stałych stereotypów dotyczących ról społecznych.
- Odgrywanie przez jedną osobę jednocześnie ról społecznych wymagających sprzecznych ze sobą zachowań powodujących konflikt ról społecznych.

Pytania powtórkowe

Socjologia: Jaki jest przedmiot badania socjologii?

Życie społeczne: Dlaczego człowiek nazywany jest istotą społeczną?

Jakie uwarunkowania wpływają na życie społeczne?

Teoria hierarchii potrzeb: Na czym polega teoria hierarchii potrzeb?

Jakie są najważniejsze potrzeby według teorii hierarchii potrzeb?

Kto jest autorem teorii hierarchii potrzeb?

Socjalizacja i role społeczne: Co w socjologii oznacza pojęcie „socjalizacja”?

Czym są role społeczne i jakie problemy są związane z ich odgrywaniem?

Powtórzenie najważniejszych pojęć

Socjologia to nauka, która zajmuje się opisem i badaniem funkcjonowania społeczeństwa, obowiązujących w nim reguł, natury ludzkiego zachowania i związków międzyludzkich.

Socjalizacja to proces przyswajania przez człowieka form i norm życia w społeczeństwie (czyli proces rozwoju społecznego człowieka). Powszechnie dokonuje się podziału na socjalizację pierwotną i socjalizację wtórną.

Rola społeczna to zespół praw i obowiązków wynikających z zajmowania pozycji społecznej, przejawiający się typowym zachowaniem, powierzchownością, a nawet sposobem komunikowania się.

Proponowana bibliografia do nauki

B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003.

Spółczesność i polityka. Podstawy nauk politycznych, K.A. Wojtaszczyk,

W. Jakubowski (red.), Warszawa 2002.

2. Grupy i zbiorowości społeczne

Więzi społeczne

Więzi społeczne to pojęcie w socjologii, które określa całokształt stosunków społecznych, instytucji i środków kontroli społecznej, wiążących jednostki w grupy i kręgi społeczne i zapewniających ich trwanie. Innymi słowy – to **relacje i zależności wiążące jednostkę z grupą bądź inną jednostką**. Wyróżniamy trzy typy więzi społecznych: **więzi naturalne**, **więzi zrzeczeniowe** i **więzi stanowione**.

Więzi naturalne opierają się na **wspólnym pochodzeniu i pokrewieństwie ludzi**. Więzi zrzeczeniowe powstają na zasadzie **własnej decyzji człowieka**, a stanowione powstają w wyniku **decyzji innych ludzi, są narzucane lub ustanawiane siłą**.

Etapy kształtowania się więzi społecznej

W socjologii wyróżniamy pięć etapów kształtowania się więzi społecznej. Do pierwszego etapu należą trzy następujące po sobie styczości. Pierwszą z nich jest **styczość przestrzenna**. Jednostki spostrzegają innych ludzi, lokalizują ich w przestrzeni i uświadamiają

sobie ich obecność. Spoiwem jest wspólnie użytkowana przestrzeń. Drugą styczością jest **styczość psychiczna**. Pojawia się na tym etapie zainteresowanie innymi, ponieważ dostrzegamy, że inni mogą zaspokoić nasze potrzeby. Kolejną styczością jest **styczość społeczna**. Następuje ona, kiedy wystąpią wspólne przebywanie i zainteresowanie – osoby zaczynają na siebie oddziaływać, komunikować się, podejmować wspólne działania.

Czy wiesz, że...

Zagadnienie więzi społecznej rozwinęło się przede wszystkim w ramach polskiej szkoły socjologii (pojęcie to nie ma swojego odpowiednika w socjologii wielu innych państw, m.in. amerykańskiej). Pojęciu więzi społecznej i jej rozwojowi dużo uwagi poświęcali m.in. Ludwik Krzywicki i Stanisław Ossowski.

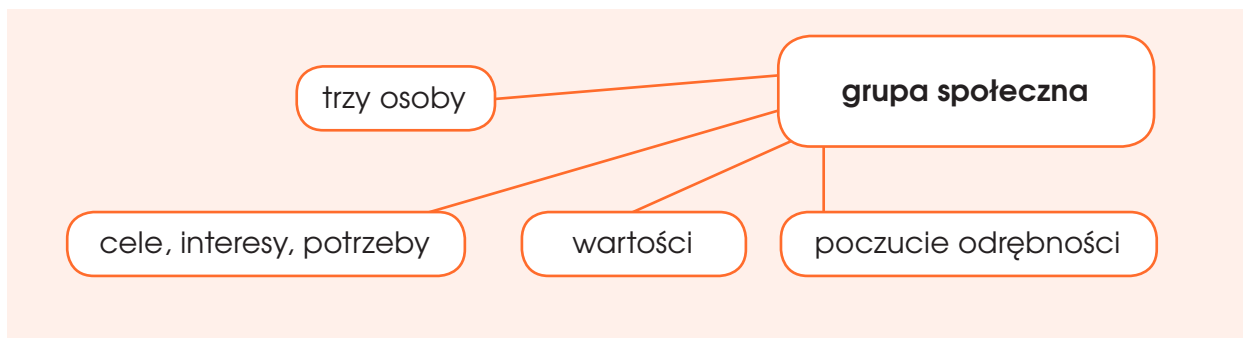
Do drugiego etapu kształtowania się więzi społecznych należą **wzajemne oddziaływania**, czyli podejmowanie działań zmierzających do wywołania odpowiedniej reakcji u partnera/partnerów, np. odpowiednie zachowanie się, zmiana powierzchowności. Do trzeciego etapu kształtowania się więzi społecznych należą **działania społeczne**, czyli pobudzanie przez jednostkę czy grupę w miarę stałych działań (zachowań) społecznych – w celu zaspokojenia potrzeb zbiorowych. Do czwartego etapu kształtowania się więzi społecznych należą **stosunki społeczne**, czyli kształtowanie się trwałych układów, określonych normami i obowiązkami. Do piątego etapu kształtowania się więzi społecznych należą **wzajemne zależności**, czyli powstawanie określonej hierarchii i wzajemnych zależności, np. zależności służbowej między pracownikiem a pracodawcą.

Zbiorowość, kategoria i grupa społeczna

Zespół ludzi, wśród których wytworzyła i utrzymuje się (choć na krótki czas) więź społeczna, nazywamy **zbiorowością społeczną**.

Zbiór ludzi wyróżnionych ze względu na jakąś wspólną, względnie stałą cechę, ważną dla życia społecznego, np.: wiek, płeć, zawód, wykształcenie itp., nazywamy **kategorią społeczną**.

Według najpowszechniejszej socjologicznej definicji grupę społeczną tworzą **co najmniej trzy osoby, połączone względnie trwałymi więziami społecznymi i poczuciem odrębności**. Grupa społeczna powstaje na podłożu odczuwanych i uświadamianych **wspólnych potrzeb, wartości i interesów**.

Typologia grup społecznych

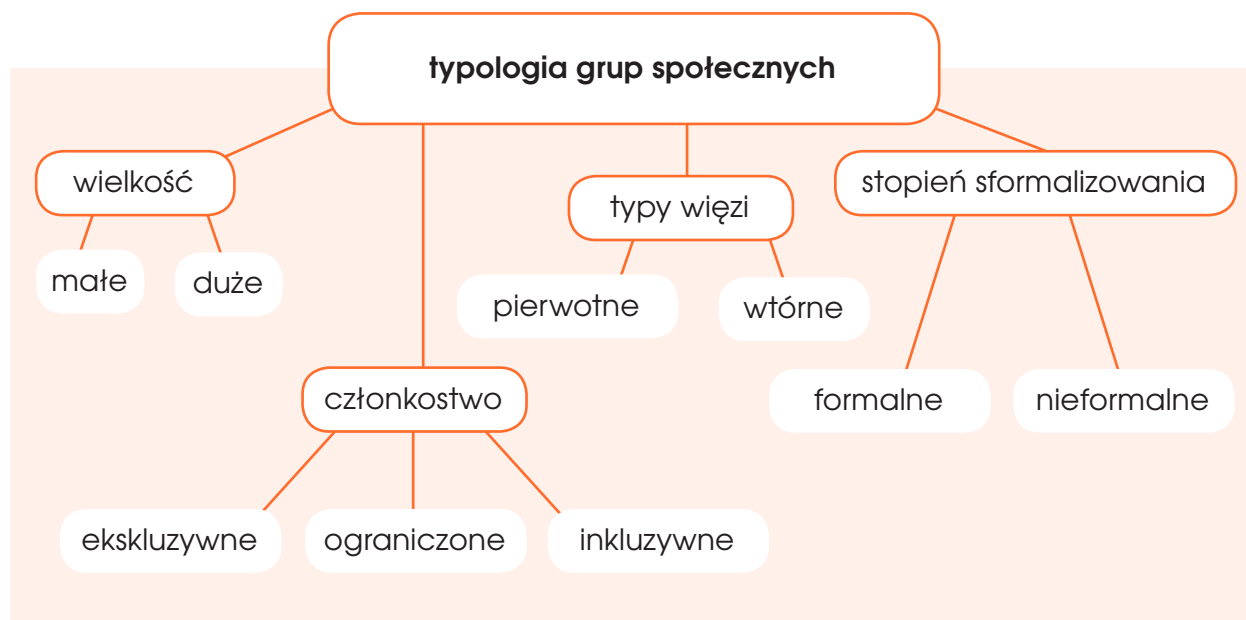
Ze względu na **wielkość grupy** wyróżnia się **grupy małe** i **duże**. Grupy małe liczą kilka lub kilkanaścioro osób, umożliwiają bezpośrednie stosunki między członkami (np. rodzina, grupy rówieśnicze). Grupy duże charakteryzują się minimalnymi kontaktami bezpośrednimi lub ich brakiem, gdyż duża liczebność uniemożliwia nawiązywanie bezpośrednich stosunków między ich członkami (np. grupa zawodowa, narody).

Ze względu na **typ członkostwa** w grupie wyróżniamy **grupy ekskluzywne** (zamknięte), do których dostęp jest bardzo trudny (stosuje się tu liczne i rygorystyczne kryteria przyjęć nowych członków, na przykład rodzaj wykonywanego zawodu, majątek, pochodzenie społeczne itp.), **grupy ograniczone**, w których stosuje się mniej rygorystyczne kryteria przyjęcia (takie jak np. wiek, miejsce zamieszkania lub konieczność wypełnienia deklaracji członkowskiej), oraz **grupy inkluzywne**, czyli otwarte dla wszystkich.

Ze względu na **stopień sformalizowania** wyróżnia się **grupy formalne** oraz **grupy nieformalne**. Grupy formalne posiadają ściśle określone struktury, cele, normy, często wyznaczone z zewnątrz. Działalność określają prawo i przepisy (np. partie polityczne, Związek Harcerstwa Polskiego). Grupy nieformalne powstają spontanicznie, w ich ramach

występują instytucje nieformalne, a zasady działania wynikają ze wzajemnych interakcji (np. grupy koleżeńskie, subkultury młodzieżowe).

Ze względu na typ więzi społecznych wyróżnia się **grupy pierwotne** i **grupy wtórne**. W grupach pierwotnych istnieją więzi emocjonalne oparte na kontaktach osobistych. Charakterystyczną cechą takich grup jest ich niewielka liczebność, przy czym przynależność do takiej grupy nie zawsze jest dobrowolna (np. rodzina, grupa rówieśnicza). Przynależność do grup wtórnych jest rezultatem świadomego wyboru. Grupy takie cechuje duża liczebność, a tworzone są dla osiągnięcia określonego celu (np. partie polityczne).

Pytania powtórkowe

Więzi społeczne: Czym są więzi społeczne? Jakie znasz rodzaje więzi społecznych? Co jest podstawą więzi zrzeszeniowych i więzi stanowionych? Czy wiesz, na czym opierają się więzi naturalne?

Etapy kształtowania się więzi społecznej:

Jakie wyróżnia się etapy kształtowania się więzi społecznych?

Jakie interakcje zachodzą na poszczególnych etapach kształtowania się więzi społecznych?

Zbiorowość, kategoria i grupa społeczna: Jak nazywa się zbiór ludzi wyróżnionych ze względu na jakąś wspólną, względnie stałą cechę?

Jak nazywa się zespół ludzi, wśród których wytworzyła i utrzymuje się (choć na krótki czas) więź społeczna?

Jakie jeszcze cechy wyróżniają grupę społeczną?

Typologia grup społecznych: Jakie są główne kryteria podziału grup społecznych? Jak można wyróżnić rodzaje grup społecznych?

Powtórzenie najważniejszych pojęć

Więzi społeczne to relacje i zależności wiążące jednostkę z grupą bądź inną jednostką.

Zbiorowość społeczna to zespół ludzi, wśród których wytworzyła i utrzymuje się (choć na krótki czas) więź społeczna.

Kategoria społeczna to zbiór ludzi wyróżnionych ze względu na jakąś wspólną, względnie stałą cechę.

Grupa społeczna to co najmniej trzy osoby o wspólnych celach, interesach, potrzebach i wartościach, połączone względnie trwałymi więziami społecznymi i poczuciem odrębności.

Proponowana bibliografia do nauki

B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003.

Społeczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych, K.A. Wojtaszczyk,

W. Jakubowski (red.), Warszawa 2002.

3. Struktura społeczna

Pojęcie struktury społecznej

Społeczeństwo składa się z różnych elementów. Pomiedzy tymi elementami występują określone relacje. Zbiór elementów tworzących społeczeństwo oraz relacje między nimi to **struktura społeczna**.

Nauka socjologii przedstawia trzy schematy struktury społecznej. Są to:

- Schemat funkcjonalny struktury społecznej, w którym przedstawiana jest ona jako system wzajemnych zależności wynikających z podziału funkcji, oparty na harmonii i integracji społeczeństwa.
- Schemat dychotomiczny struktury społecznej, w którym społeczeństwo jest podzielone na dwie przeciwstawne, walczące ze sobą grupy.
- Schemat gradacyjny struktury społecznej, według którego społeczeństwo dzieli się na grupy wyodrębniane ze względu na stopień posiadanej przez nie cechy, stanowiącej kryterium podziału.

Wyróżnić można również elementy struktury społecznej, które są wyrazem różnic w społeczeństwie:

- struktura klasowa (najczęściej utożsamiana ze statusem materialnym),
- struktura warstwowa (społeczeństwo dzieli się na poszczególne warstwy, których cechą wyróżniającą jest sposób życia, np. rodzaj wykonywanego zajęcia, sposób korzystania z dóbr kultury),
- struktura zawodowa (podział społeczny w związku z wykonywanym zawodem),

Czy wiesz, że...

...według słownika języka polskiego PWN *struktura* to:

1. Układ i wzajemne relacje elementów stanowiących całość.
2. Całość zbudowana w pewien sposób z poszczególnych elementów.

- struktura demograficzna (podział ludności według wieku, płci, miejsca zamieszkania itd.).

Klasy i warstwy społeczne

Klasy społeczne to w najczęstszym ujęciu grupy zróżnicowane pod względem ekonomicznej pozycji w społeczeństwie. Powszechnie uznaje się, że jako jeden z pierwszych o społeczeństwie klasowym, opartym na kryteriach ekonomicznych, pisał angielski myśliciel, Adam Smith (1723-1790). Wyróżniał on trzy podstawowe klasy społeczne: właściciele ziemskich, kapitalistów i robotników.

Obecnie w socjologii występuje wiele koncepcji podziałów na klasy. Do najsłynniejszych należą koncepcje stojące na gruncie ekonomii: koncepcja Karola Marksa, według której społeczeństwo dzieli się na dwie skonfliktowane klasy: posiadaczy środków produkcji i robotników, oraz koncepcja Maxa Webera, który określał klasę społeczną jako grupę osób, które charakteryzują się wspólnym położeniem ekonomicznym i wynikającymi z niego podobnymi szansami życiowymi. Obecnie często stosuje się podział dokonany przez Williama Lloyda Warnera (1898-1970), amerykańskiego antropologa społecznego i socjologa. Przynależność do klasy w socjologii Williama Warnera określana jest poprzez wysokość dochodów i szacunek społeczny. Według Warnera występują trzy klasy: klasa wyższa, klasa średnia i klasa niższa. Każda z warnerowskich klas dzieli się na (wyższą i niższą, np. klasa wyższa-wyższa i klasa wyższa-niższa).

Pojęcie **warstwy społecznej** ma różne znaczenia. Wyróżnia się m.in.:

- Warstwy o określonych cechach i interesach w obrębie klas społecznych.
- Warstwy jako kategorie społeczno-zawodowe, które wyodrębniają się ze względu na miejsce i rolę w społeczeństwie oraz charakter podejmowanej pracy (np. inteligencja).
- Warstwy jako grupy ludzi żyjących w podobnych warunkach, którzy tworzą wspólnotę obyczajów i stylu życia (np. chłopi).

Ruchliwość społeczna

Wyróżnia się ruchliwość społeczną pionową i ruchliwość społeczną poziomą. O ruchliwości społecznej mówi się, kiedy dochodzi do zmiany pozycji społecznej (czyli miejsca w hierarchii społecznej) przez jednostkę lub grupę.

Ruchliwość pionowa występuje, gdy mamy do czynienia z przejściem jednostki z jednej klasy bądź warstwy społecznej do drugiej (zarówno w sensie awansu, jak i degradacji społecznej), zaś o **poziomej ruchliwości** społecznej mówi się, kiedy jednostki bądź grupy przemieszczają się w obrębie tej samej klasy bądź warstwy społecznej. Najczęściej jest to ruchliwość związana ze zmianą miejsca pracy lub miejsca zamieszkania.

Spółeczeństwa, w których nie odnotowuje się ruchliwości społecznej, to społeczeństwa zamknięte (w odróżnieniu od otwartych, w których zjawisko to występuje).

Sprawiedliwość społeczna

Sprawiedliwość to pojęcie stanowiące w wielu ideologiach jedną z podstawowych wartości. Pojęcie sprawiedliwości społecznej, jako pojęcie społeczno-polityczne, utożsamiane jest ze słusznym podziałem dóbr materialnych (tj. według określonych zasad, procedur i kryteriów) lub też oznacza równość szans i uprawnień obywateli wobec prawa (niezależnie od ich pochodzenia, majątku, zdolności itp.). Pojęcie to budzi jednak wiele kontrowersji, definiowane jest ono inaczej z różnych politycznych (ideologicznych) pozycji. Do najbardziej znanych formuł sprawiedliwości społecznej należą:

- **Każdemu równo** (tyle samo). Formuła ta zakłada, że każdy powinien otrzymać tyle samo dóbr, niezależnie od wkładu pracy i potrzeb.
- **Każdemu według jego potrzeb**. Formuła ta zakłada, że najbardziej dobrami obdarowywani powinni być ci, którzy nie są w stanie zabezpieczyć swego minimum życiowego.
- **Każdemu według zasług**. Formuła ta zakłada, że ludzie powinni być traktowani odpowiednio do wyników pracy.

Czy wiesz, że...

Jeden z najbardziej wpływowych amerykańskich myślicieli filozof polityczny John Rawls (1921-2002) przedstawił dwie zasady sprawiedliwości społecznej:

1. Równe prawo wszystkich do wolności, uwzględniające wolności innych (m.in. bierne i czynne prawo wyborcze, wolność słowa, myśli, prawo do zgromadzeń, prawo do własności prywatnej, nietykalność osobista itd.).
2. Konieczność ułożenia stosunków społeczno-ekonomicznych tak, by były one z jak największą korzyścią dla najbardziej upośledzonych, oraz tak, aby gwarantowały dostępność urzędów i stanowisk dla wszystkich, w warunkach autentycznej równości szans.

Pytania powtórkowe

Pojęcie struktury społecznej: Czym jest struktura społeczna? Jakie są elementy struktury społecznej? Jakie są schematy struktury społecznej?

Klasy i warstwy społeczne: Czym są klasy społeczne? Jakie są najsłynniejsze koncepcje podziału klasowego społeczeństwa? Czym są warstwy społeczne? Jakie są znaczenia pojęcia warstwy społecznej?

Ruchliwość społeczna: Czym jest ruchliwość społeczna? Jakie są rodzaje ruchliwości społecznej?

Powtórzenie najważniejszych pojęć

Struktura społeczna to zbiór elementów tworzących społeczeństwo oraz relacje między nimi.

Klasy społeczne to w najczęstszym ujęciu grupy zróżnicowane pod względem ekonomicznej pozycji w społeczeństwie.

Warstwy społeczne to najczęściej grupy społeczno-zawodowe, które wyodrębniają się ze względu na miejsce i rolę w społeczeństwie oraz charakter podejmowanej pracy.

Ruchliwość społeczna to najczęściej zmiana pozycji społecznej (czyli miejsca w hierarchii społecznej) przez jednostkę lub grupę.

Sprawiedliwość społeczna to kategoria społeczno-polityczna utożsamiana ze słusznym podziałem dóbr materialnych (tj. według określonych zasad, procedur i kryteriów) lub też oznaczająca równość szans i uprawnień obywateli wobec prawa.

Proponowana bibliografia do nauki

B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003.

4. Rodzina jako forma życia społecznego

Rodzina jest najstarszą formą życia społecznego. Socjologia postrzega rodzinę jako podstawową małą grupę społeczną lub instytucję społeczną. Rodzina składa się z rodziców i dzieci oraz krewnych. Podstawą więzi rodzinnych jest małżeństwo, rodzicielstwo i pokrewieństwo. Rodzina jest podstawą funkcjonowania społeczeństw.

Funkcje rodziny

Rodzina w społeczeństwie odgrywa szereg funkcji. Do najważniejszych funkcji rodziny należą:

- **Funkcja socjalizacyjna** – polega na wychowywaniu potomstwa i przygotowywaniu go do życia społecznego.
- **Funkcja prokreacyjna** – polega na zachowaniu gatunku ludzkiego.
- **Funkcja seksualna** – polega na regulacji zachowań dotyczących współżycia płciowego w społeczeństwie.

- **Funkcja stratyfikacyjna** – polega na nadawaniu przez rodzinę pozycji społecznej swoim członkom.
- **Funkcja ekonomiczna** – polega na zaspokojeniu materialnych potrzeb rodziny.
- **Funkcja opiekuńczo-zabezpieczająca** – polega na zapewnieniu środków niezbędnych do życia oraz sprawowaniu opieki nad niepełnosprawnymi, chorymi lub starszymi członkami rodziny.
- **Funkcja rekreacyjna** – polega na zaspokajaniu potrzeb odpoczynku, relaksu, rozrywki (wspólne wyjście do kina, na mecz; oglądanie telewizji).
- **Funkcja kulturowa** – polega na przekazywaniu dzieciom dziedzictwa kulturowego przez zapoznawanie ich z dziełami sztuki, literatury, zabytkami itp.

Modele życia rodzinnego

We współczesnym świecie przeważa model **rodziny nuklearnej**, tzn. składającej się z rodziców i dzieci (rodzina dwupokoleniowa). Model rodziny obejmującej kilka pokoleń to model **rodziny wielkiej (tradycyjnej)**.

W typach społeczeństw, w których władza w rodzinie należy wyłącznie do ojca, stan taki nazywamy **patriarchatem**, natomiast kiedy władza w rodzinie należy wyłącznie do matki, stan taki nazywamy **matriarchatem**. **Małżeństwa egalitarne** to małżeństwa o równym podziale obowiązków i władzy.

Rodzina w świetle prawa RP

W Polsce źródłem prawa, dotyczącym stosunków rodzinnych, jest Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Podstawą funkcjonowania rodziny jest małżeństwo. Ustawa stanowi, że małżeństwo zostaje zawarte, gdy mężczyzna i kobieta jednocześnie obecni złożą przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego oświadczenia, że wступują

Czy wiesz, że...

Istotną rolę dla wierzących chrześcijan odgrywa także prawo kanoniczne regulujące stosunki w rodzinie. Kwestii małżeństwa w Kodeksie Prawa Kanonicznego dotyczy Księga IV, Tytuł VI: Małżeństwo.

ze sobą w związek małżeński, oświadczenia powinny być złożone publicznie w obecności dwóch pełnoletnich świadków.

Czy wiesz, że...

W 1993 r. Rzeczpospolita Polska zawarła ze Stolicą Apostolską umowę międzynarodową, tzw. konkordat, na mocy którego ślub wyznaniowy traktowany jest przez państwo polskie na równi ze ślubem urzędowym, cywilnym. Duchowny kościoła powinien w ciągu 5 dni od daty zawarcia małżeństwa przestać dokumenty do urzędu stanu cywilnego, który sporządza akt zawarcia małżeństwa.

Konkordat, mimo że jest zawierany ze Stolicą Apostolską i dotyczy spraw katolików, stanowi podstawę do przyznania wyznawcom innych religii takich samych uprawnień jak te zapisane w konkordacie, np. małżeństwa kościelne wszystkich legalnych wyznań w Polsce są traktowane na równi z małżeństwami zawieranymi w urzędach stanu cywilnego.

Przeszkody w zawarciu związku małżeńskiego

Kodeks rodzinny i opiekuńczy w art. 10-15 definiuje przeszkody w zawarciu małżeństwa:

- Nie mogą zawrzeć ze sobą małżeństwa osoby niepełnoletnie (sąd rodzinny może zezwolić na zawarcie małżeństwa kobiecie, która ukończyła 16 lat).
- Nie mogą zawrzeć małżeństwa osoby ubezwłasnowolnione całkowicie oraz osoby dotknięte chorobą psychiczną albo niedorozwojem umysłowym (w drugim przypadku sąd może zezwolić na zawarcie małżeństwa w sytuacji, kiedy stan zdrowia lub umysłu takiej osoby nie zagraża małżeństwu ani zdrowiu przyszłego potomstwa i jeżeli osoba ta nie została ubezwłasnowolniona całkowicie).
- Nie mogą zawrzeć ze sobą małżeństwa osoby, kiedy jedna z nich bądź obie osoby pozostają w związku małżeńskim; zakaz bigamii (dwużeństwa) i poligamii (wielużeństwa).

- Nie mogą zawrzeć ze sobą małżeństwa krewni w linii prostej (np. ojciec-córka, babcia-wnuk). Nie można także zawrzeć małżeństwa z rodzeństwem rodzonym i przyrodnim.
- Nie mogą zawrzeć ze sobą małżeństwa przysposabiający i przysposobiony.
- Zabroniony jest także związek małżeński między powinowatymi w linii prostej (np. zięć-teściowa), ale z ważnych powodów sąd może zezwolić na zawarcie związku małżeńskiego między tymi osobami.

Jeżeli małżeństwo zostało zawarte przez osobę niespełniającą warunków prawnych, to sąd może pozbawić małżeństwo mocy prawnej i uznać za nieważne od samego początku.

Wspólność majątkowa

W Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym w dziale III, pt. „Małżeńskie ustroje majątkowe”, wyróżniona została wspólność majątkowa ustawowa i wspólność majątkowa umowna (intercyza).

W małżeństwie, w którym obowiązuje ustrój wspólności majątkowej ustawowej, występują trzy masy majątkowe: majątek wspólny małżonków oraz dwa majątki osobiste każdego z małżonków. Majątki te zwykle w trakcie trwania wspólności ustawowej nie są wyodrębnione i stanowią jedną całość gospodarczą. Ich podział następuje dopiero po ustaniu wspólności. Rozdzielenie takie może być dokonane w drodze umowy pomiędzy małżonkami lub może być wynikiem postępowania sądowego o podział majątku wspólnego.

Art. 33 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego wymienia majątek osobisty każdego z małżonków:

- 1) przedmioty majątkowe nabyte przed powstaniem wspólności ustawowej,
- 2) przedmioty majątkowe nabyte przez dziedziczenie, zapis lub darowiznę, chyba że spadkodawca lub darczyńca inaczej postanowił,

- 3) prawa majątkowe wynikające ze wspólności łącznej podlegającej odrębnym przepisom,
- 4) przedmioty majątkowe służące wyłącznie do zaspokajania osobistych potrzeb jednego z małżonków,
- 5) prawa niezbywalne, które mogą przysługiwać tylko jednej osobie,
- 6) przedmioty uzyskane z tytułu odszkodowania za uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia albo z tytułu zadośćuczynienia za doznaną krzywdę; nie dotyczy to jednak renty należnej poszkodowanemu małżonkowi z powodu całkowitej lub częściowej utraty zdolności do pracy zarobkowej,
- 7) wierzytelności z tytułu wynagrodzenia za pracę lub z tytułu innej działalności zarobkowej jednego z małżonków,
- 8) przedmioty majątkowe uzyskane z tytułu nagrody za osobiste osiągnięcia jednego z małżonków,
- 9) prawa autorskie i prawa pokrewne, prawa własności przemysłowej oraz inne prawa twórcy,
- 10) przedmioty majątkowe nabyte w zamian za składniki majątku osobistego, chyba że przepis szczególny stanowi inaczej.

W przepisach prawa wyróżnia się dwa rodzaje wspólności majątkowej umownej: wspólność majątkowa umowna rozszerzona oraz wspólność majątkowa umowna ograniczona. Pierwsza ww. wspólność powstaje w drodze małżeńskiej umowy majątkowej i stanowi rozszerzenie wspólności majątkowej ustawowej na przedmioty majątkowe wchodzące w skład majątku osobistego. Druga ww. wspólność powstaje w drodze małżeńskiej umowy majątkowej i stanowi ograniczenie wspólności majątkowej ustawowej.

Problemy współczesnej rodziny

Negatywny wpływ na życie rodzinne mają różnego rodzaju zjawiska społeczno-ekonomiczne, takie jak bezrobocie, niskie płace, wzrost kosztów utrzymania i edukacji oraz patologie, jak alkoholizm, narkomania, przemoc. Skutkiem wpływu negatywnych zja-

wisk na rodzinę jest jej dysfunkcjonalność, tzn. niemożność wypełniania podstawowych funkcji lub rozpad.

W dziale VI Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego ustanowiono, że ustanie małżeństwa następuje w wyniku śmierci jednego z małżonków lub uznania jednego z małżonków za zmarłego oraz w wyniku **rozvodu**, czyli rozwiązania związku małżeńskiego przez sąd na żądanie jednej lub obu stron. W kodeksie istnieje także kategoria **separacji**, czyli uchylenie wspólnoty małżeńskiej bez prawa wstąpienia w nowy związek.

Pokrewieństwo i powinowactwo

Pokrewieństwo to związek krwi pomiędzy osobami pochodzącymi od wspólnego przodka.

Wyróżnia się dwa rodzaje pokrewieństwa: w linii prostej i w linii bocznej. Pokrewieństwo w linii prostej występuje, gdy jedna osoba pochodzi od drugiej (np. ojciec-syn). Pokrewieństwo w linii bocznej występuje, gdy osoby mają wspólnego przodka, ale nie pochodzą jedna od drugiej. **Powinowactwo** to stosunek rodzinny pomiędzy daną osobą a krewnymi jej współmałżonka (teść, teściowa, zięć, synowa).

Czy wiesz, że...

Według danych GUS na 2010 r. w Polsce doszło do 61,3 tys. rozwodów. W 2004 r. za główne przyczyny rozwodów podawano:

niezgodność charakterów:	32%
zdrada:	24%
nadużywanie alkoholu:	23%
naganny stosunek do członków rodziny:	9%
problemy finansowe:	9%
inne:	3%

Pytania powtórkowe

Rodzina. Funkcje rodziny: Czym jest rodzina w socjologii? Jakie znasz funkcje rodziny?

Modele życia rodzinnego: Co oznacza termin „rodzina nuklearna”?

Czym jest patriarchat, a czym matriarchat w rodzinie?

Rodzina w świetle prawa RP: Co stanowi źródło prawa w stosunkach rodzinnych w Polsce? Jakie są przeszkody w zawarciu małżeństwa według prawa RP? Jakie są rodzaje wspólności majątkowej w małżeństwie według prawa RP? Co stanowi majątek osobisty małżonka w ustawowej wspólności majątkowej? Kiedy według prawa RP ustaje małżeństwo? Czym jest pokrewieństwo, a czym powinowactwo?

Problemy współczesnej rodziny: Jakie zjawiska we współczesnym świecie mają negatywny wpływ na życie rodziny?

Powtórzenie najważniejszych pojęć

Rodzina to najstarsza forma życia społecznego. Socjologia postrzega rodzinę jako podstawową małą grupę społeczną lub instytucję społeczną.

Pokrewieństwo to związek krwi pomiędzy osobami pochodzącymi od wspólnego przodka. **Powinowactwo** to stosunek rodzinny pomiędzy daną osobą a krewnymi jej współmałżonka (teść, teściowa, zięć, synowa).

Intercyza to umowa regulująca stosunki majątkowe między małżonkami, na mocy której małżonkowie mogą rozszerzyć, ograniczyć lub wyłączyć ustawową wspólność majątkową.

Kuratela to nadzór prawny nad osobą niepełnoletnią lub niebędącą w pełni władz umysłowych, sprawowany przez wyznaczonego przez sąd kuratora.

Proponowana bibliografia do nauki

B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003.

Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dz.U. 1964 Nr 9 poz. 59.

5. Naród jako grupa społeczna

Definicja narodu. Tożsamość i świadomość narodowa

W socjologii nie występuje jednolita definicja narodu. Ustanowienie jednolitych kryteriów, za pomocą których dokonywane byłoby rozróżnienie między narodem jako zbiorowością i innymi wielkimi zbiorowościami, jest, wobec wielorakości istniejących narodów, niemożliwe.

Próba zdefiniowania narodu mogłaby przypominać próbę zdefiniowania innych wielkich zbiorowości, np. społeczeństwa. W przypadku narodu kryterium wyróżniającym mogłaby być etniczność, jednak istnieją narody bardzo pod tym względem zróżnicowane, w Europie np. Szwajcarzy czy Belgowie, a za najznamienszy przykład mógłby posłużyć naród amerykański.

Pojęcie społeczeństwa, w odróżnieniu od pojęcia narodu, dotyczy innych kwestii. Społeczeństwo ma wartość głównie instrumentalną, jako forma organizacji życia zbiorowego na konkretnym terytorium. Naród jest wartością samą w sobie, z narodem wiążą się silne uczucia, świadomość, wynikająca z niej tożsamość i wartości. **Tożsamość narodowa** to poczucie odrębności wobec innych narodów. Warunkiem niezbędnym dla istnienia poczucia odrębności wobec innych narodów jest **świadomość narodowa**, czyli poczucie przynależności do danego narodu, poczucie więzi kulturowo-etnicznej z określoną zbiorowością ukształtowaną w jakimś określonym czasie, poczucie związku z danym terytorium.

Często zatem przyjmuje się, że naród to duża grupa społeczna powstała w wyniku procesu dziejowego jako wspólnota terytorialna o podłożu politycznym, gospodarczym, społecznym i kulturowym.

Geneza narodu

Narody kształtowały się, jak wspomniano, w wyniku długotrwałego procesu dziejowego. Kształtowaniu się narodów sprzyjały następujące zjawiska:

- Zniesienie podziałów stanowych i zrównanie ludzi wobec prawa (co spowodowało zanik tożsamości stanowej, w pewnym sensie konkurencyjnej wobec tożsamości narodowej).
- Upowszechnianie oświaty, które powodowało poszerzenie kręgu ludzi uczestniczących w tej samej kulturze, co sprzyjało ujednocnieniu zbiorowości.
- Migracje ludzi ze wsi do miast, w wyniku industrializacji, oznaczały często zerwanie dawnych więzi społecznych występujących w społecznościach lokalnych i powstanie potrzeby przynależności do innych zbiorowości.
- Laicyzacja społeczeństwa, która spowodowała, że w pewnej mierze uczucia religijne przesunęły się na sferę uczuć wobec narodu.
- Odgrywanie przez ludzi coraz to liczniejszych ról społecznych. Wobec tego zjawiska poczucie tożsamości narodowej działa stabilizująco.

W nauce wyróżnia się dwa typy narodów: pierwszy typ – etniczny, w którym naród powstał jako wspólnota kulturowa kształtowana oddolnie, i drugi typ – polityczny, w którym istniejące od stuleci państwo odgórnie, przy pomocy środków administracyjnych, integrowało różnorodną etnicznie ludność.

Czynniki narodotwórcze

Czynniki narodotwórcze to zjawiska, które wpływają na wykształcenie się narodu. Do głównych czynników narodotwórczych należą: • wspólne pochodzenie etniczne • wspólne terytorium • wspólna organizacja polityczna • integracja gospodarcza • integracja społeczna • wspólna kultura.

Postawy wobec narodu

Patriotyzm to postawa poszanowania i umiłowania ojczyzny. **Nacjonalizm** to ideologia, która uznaje własny naród i jego interes za dobro najwyższe. Skrajną formą nacjonalizmu jest **szowinizm**. W odróżnieniu od nacjonalizmu, oprócz przekonania o wyższości i idealizacji własnego narodu, szowinizm głosi jeszcze wrogość wobec innych narodów. **Rasizm** to teoria głosząca, że rasy ludzkie nie są sobie równe, a wartość człowieka zależy od przynależności do konkretnej rasy.

Jedną z postaw wobec narodu jest **ksenofobia**. Charakteryzuje się ona wrogością wobec przedstawicieli innych ras (narodów), religii i kultur. **Antysemityzm** jest jedną z form ksenofobii i oznacza uprzedzenie, niechęć, wrogość i dyskryminację wobec Żydów.

Postawa będąca odwrotnością ksenofobii i oznaczająca umiłowanie odmienności, inności, to **ksenofilia**. **Kosmopolityzm** z kolei opiera się na założeniu, że ojczyzną człowieka jest cały świat, a nie konkretne państwo czy jakiś obszar.

Czy wiesz, że...

Jedną z najbardziej znanych organizacji rasistowskich jest Ku Klux Klan (KKK) w Stanach Zjednoczonych, ruch walczący niegdyś o utrzymanie supremacji białych w USA i dążący do ograniczenia praw Afroamerykanów, Żydów oraz katolików, często przy użyciu przemocy, także zabójstw. Obecnie składa się z szeregu marginalnych i niezależnych od siebie organizacji.

Pytania powtórkowe

Definicja narodu: Jakie problemy występują podczas próby zdefiniowania narodu?

Geneza narodu: Jakie zjawiska sprzyjały powstawaniu narodów?

Jakie występują w nauce dwa typy narodów?

Czynniki narodotwórcze: Jakie są główne czynniki narodotwórcze?

Postawy wobec narodu: Jakie występują postawy wobec narodu?

Powtórzenie najważniejszych pojęć

Naród to duża grupa społeczna powstała w wyniku procesu dziejowego jako wspólnota terytorialna o podłożu politycznym, gospodarczym, społecznym i kulturowym.

Tożsamość narodowa to poczucie odrębności wobec innych narodów.

Świadomość narodowa to poczucie przynależności do danego narodu.

Proponowana bibliografia do nauki

B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003.

6. Naród polski i jego cechy

Liczebność i rozmieszczenie

Naród polski posiada organizację państwową. Obecne granice państwa polskiego mają oparcie m.in. o Morze Bałtyckie na północy i pasma Sudetów i Karpat na południu, o Odrę i Nysę Łużycką na zachodzie i Bug na wschodzie. Powierzchnia administracyjna Polski wynosi 312 679 km², co daje jej 70. miejsce na świecie i dziewiąte w Europie.

Polska jest zamieszkiwana przez ponad 38,5 miliona ludzi i zajmuje pod względem liczby ludności 34. miejsce na świecie, 8. w Europie i 6. w Unii Europejskiej.

Obecnie poza granicami państwa polskiego przebywa około 20 milionów Polaków. Najwięcej Polaków poza granicami Polski żyje w Stanach Zjednoczonych. Żyje tam obecnie ponad 10 milionów Polaków. Następnymi skupiskami **Polonii**, czyli skupiskami Polaków poza granicami Polski, są Niemcy oraz Brazylia.

Od zachodu Polska graniczy z Niemcami, od południa z Czechami i Słowacją, od wschodu z Ukrainą i Białorusią, od północnego wschodu z Litwą oraz od północy z Rosją poprzez jednostkę administracyjną o nazwie Obwód Kaliningradzki. Ponadto większość północnej granicy Polski wyznacza wybrzeże Morza Bałtyckiego.

Polska wyłączna strefa ekonomiczna na Bałtyku graniczy ze strefami Danii i Szwecji.

Polskie symbole narodowe

Polskie symbole narodowe wymienia Ustawa z dnia z 31 stycznia 1980 r. o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych (tekst jednolity z 2005 r.). W artykule 1 ustawy zapisano:

1. Orzeł biały, biało-czerwone barwy i „Mazurek Dąbrowskiego” są symbolami Rzeczypospolitej Polskiej.
2. Otaczanie tych symboli czcią i szacunkiem jest prawem i obowiązkiem każdego obywatela Rzeczypospolitej Polskiej oraz wszystkich organów państwowych, instytucji i organizacji.
3. Symbole Rzeczypospolitej Polskiej pozostają pod szczególną ochroną prawa, przewidzianą w odrębnych przepisach.

Artykuł 2 ustawy opisuje sylwetkę orła białego: „Godłem Rzeczypospolitej Polskiej jest wizerunek orła białego ze złotą koroną na głowie zwróconej w prawo, z rozwiniętymi skrzydłami, z dziobem i szponami złotymi, umieszczony w czerwonym polu tarczy”.

Artykuł 12 ustawy stanowi, że: „Hymnem państwowym Rzeczypospolitej Polskiej jest «Mazurek Dąbrowskiego»”. „Mazurek Dąbrowskiego” powstał w 1797 r. we Włoszech. Słowa do hymnu napisał Józef Wybicki.

Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce

W okresie międzywojennym mniejszości narodowe stanowiły około 32% ludności Polski. Obecnie mniejszości narodowe stanowią około 3% ludności Polski. Po II wojnie światowej w granicach Polski znalazła się grupa około miliona Ślązaków, Kaszubów i Mazurów, byłych obywateli III Rzeszy,

Czy wiesz, że...

W 1947 r. przeprowadzono w południowo-wschodnich rejonach Polski akcję „Wisła”. Polegała ona na wysiedlaniu ludności ukraińskiej z tego regionu.

deklarujących polskie pochodzenie. Nazywano ich autochtonami. Jeszcze w trakcie wojny z tzw. ziem odzyskanych przed nadejściem Armii Czerwonej uszło ok. 4 milionów ludności niemieckiej, a dalsze 3 miliony zostały wysiedlone po wojnie (łącznie ok. 7 milionów). W wyniku II wojny światowej z rąk niemieckich zginęło ok. 6 milionów obywateli polskich. Największe straty w ludziach ponieśli Żydzi (ok. 50% wszystkich zabitych obywateli Polski).

Czy wiesz, że...

Zgodnie z punktem 1 artykułu 2 Ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym za **mniejszość narodową** w Polsce uznano grupę polskich obywateli, która spełnia łącznie następujące warunki:

- 1) jest mniej liczebna od pozostałej części ludności Rzeczypospolitej Polskiej,
- 2) w sposób istotny odróżnia się od pozostałych obywateli językiem, kulturą lub tradycją,
- 3) dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji,
- 4) ma świadomość własnej historycznej wspólnoty narodowej i jest ukierunkowana na jej wyrażanie i ochronę,
- 5) jej przodkowie zamieszkiwali obecne terytorium Rzeczypospolitej Polskiej od co najmniej 100 lat,
- 6) utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie.

Najważniejszym aktem prawnym w Polsce określającym prawa mniejszości jest Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym, która precyzuje pojęcie mniejszości narodowych i mniejszości etnicznych. Ustawa została uchwalona 6 stycznia 2005 r. Punkt 2 artykułu 2 ustawy wymienia uznane mniejszości narodowe w Polsce: białoruską, czeską, litewską, niemiecką, ormiańską, rosyjską, słowacką, ukraińską, żydowską. W punkcie 4 artykułu 2 ustawy wymienione zostały uznane mniejszości etniczne w Polsce: karaimska, łemkowska, romska, tatarska.

Czy wiesz, że...

Punkt 3 artykułu 2 ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym definiuje pojęcie **mniejszości etnicznej** w Polsce.

Mniejszością etniczną, w rozumieniu ustawy, jest grupa obywateli polskich, która spełnia łącznie następujące warunki:

- 1) jest mniej liczebna od pozostałej części ludności Rzeczypospolitej Polskiej,
- 2) w sposób istotny odróżnia się od pozostałych obywateli językiem, kulturą lub tradycją,
- 3) dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji,
- 4) ma świadomość własnej historycznej wspólnoty etnicznej i jest ukierunkowana na jej wyrażanie i ochronę,
- 5) jej przodkowie zamieszkiwali obecne terytorium Rzeczypospolitej Polskiej od co najmniej 100 lat,
- 6) nie utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie.

Pytania powtórkowe

Liczebność i rozmieszczenie: Jaka jest obecnie liczba mieszkańców Polski?

Jakie jest położenie Polski? Jaka jest liczebność Polonii polskiej?

Polskie symbole narodowe: Jakie są polskie symbole narodowe?

Jaka ustawa stanowi o polskiej symbolice narodowej?

Mniejszości narodowe i mniejszości etniczne:

Jakie mniejszości narodowe występują w Polsce?

Jakie mniejszości etniczne występują w Polsce?

Jaka jest liczebność mniejszości narodowych w Polsce obecnie, a jaka była przed II wojną światową? Jaki akt prawny reguluje sytuację mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce?

Powtórzenie najważniejszych pojęć

Polonia to w najszerszym rozumieniu skupiska Polaków poza granicami Polski.

Mniejszość narodowa to grupa polskich obywateli zamieszkujących obecne terytorium Polski od 100 lat, która dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji innej niż polska, ma świadomość własnej historycznej wspólnoty narodowej i utożsamia się z narodem zorganizowanym w innym państwie.

Mniejszość etniczna to grupa obywateli polskich, zamieszkujących obecne terytorium Polski od 100 lat, która dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji innej niż polska, ma świadomość własnej historycznej wspólnoty etnicznej, lecz nie utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie.

Proponowana bibliografia do nauki

K. Sawicki, *Raport o sytuacji Polonii i Polaków za granicą 2009*, Warszawa 2009.

Mały rocznik statystyczny Polski 2012, GUS, Warszawa 2012.

Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, Dz.U. z 2005 r. Nr 17, poz. 141, Nr 62, poz. 550.

Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych (tekst jednolity z 2005 r.), Dz.U. 2005, nr 235, poz. 2000.

7. Społeczeństwo polskie i jego cechy

Zmiany struktury społecznej w Polsce po II wojnie światowej

Zmiany struktury społecznej po II wojnie światowej dotyczyły wielu jej części składowych i były głównie skutkiem:

- eksterminacji przez okupantów hitlerowskich polskich Żydów i emigracji Żydów w okresie PRL, co spowodowało **zmianę w strukturze narodowościowej i religijnej społeczeństwa polskiego**,

- przesunięcia granic państwa polskiego oraz przesiedlenia Niemców i Ukraińców, co spowodowało **zmianę w strukturze narodowościowej** społeczeństwa polskiego,
- industrializacji i urbanizacji, procesów, które spowodowały migracje ze wsi do miast i w efekcie wzrost liczebności robotników, czyli **przemiany w strukturze warstwowej**,
- upowszechnienia edukacji, co spowodowało m.in. likwidację analfabetyzmu, wzrost liczby specjalistów oraz inteligencji, czyli **zmiany w strukturze warstwowej** społeczeństwa polskiego,
- odebrania, w okresie PRL, osobom prywatnym własności środków produkcji i przekazania jej państwu, co spowodowało likwidację dwóch klas społecznych: ziemiaństwa i burżuazji oraz zmniejszenie liczby drobnomieszczañstwa oraz chłopów, czyli **zmiany w strukturze klasowej** społeczeństwa polskiego,
- restrukturyzacji przemysłu i rolnictwa po przemianach politycznych w 1989 r., co doprowadziło do zmiany struktury zatrudnienia, której efektem był wzrost zatrudnienia w sektorze usług, czyli **zmiany w strukturze zawodowej** społeczeństwa polskiego,
- rozwoju nowych technologii, który doprowadził do powstania nowych zawodów, co spowodowało **zmiany w strukturze zawodowej** społeczeństwa polskiego,
- spadku dzietności Polek, co powoduje starzenie się społeczeństwa, czyli **zmiany w strukturze demograficznej** społeczeństwa polskiego,
- rozwoju medycyny i świadomości higieny, co spowodowało wzrost długości życia, czyli **zmiany w strukturze demograficznej**.

Czy wiesz, że...

Ważnym etapem w procesie likwidacji burżuazji była ustawa uchwalona 3 stycznia 1946 r. przez KRN o nacjonalizacji przemysłu (upaństwowione miały być przedsiębiorstwa zatrudniające powyżej 50 pracowników na jedną zmianę), a rok później rozpoczął się proces likwidacji prywatnego handlu, zwany „bitwą o handel”.

Struktura klasowo-warstwowa

Struktura klasowo-warstwowa w Polsce powojennej ulegała ciągłym zmianom. Otwarcie dróg awansu społecznego w Polsce powojennej było efektem przyjęcia **egalitaryzmu** – poglądu, który zakłada, że życie społeczne i polityczne powinno opierać się na równości szans awansu społecznego. Przeciwnieństwem egalitaryzmu jest **elitaryzm**, czyli przekonanie o tym, że prawo większego wpływu na życie społeczne powinny mieć osoby lub grupy, które dysponują jakimiś szczególnymi cechami charakteru lub rodzajem dóbr.

Przemiany społeczne w Polsce na początku lat 90. XX w. były przede wszystkim skutkiem przemian gospodarczych polegających na przejściu od gospodarki nakazowo-rozdzielczej do nowego sposobu gospodarowania, charakterystycznego dla państw kapitalistycznych, czyli do gospodarki rynkowej. W Polsce transformacja lat 90. XX w. przyniosła duże zmiany w zakresie dochodów poszczególnych kategorii społeczno-zawodowych. Grupą, która w wyniku przemian zyskała najwięcej, są wyższe kadry kierownicze w administracji państwowej i dyrektorzy przedsiębiorstw. Grupą, która w wyniku przemian straciła najwięcej, są właściciele gospodarstw i robotnicy rolni.

Struktura demograficzna

Według wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011 w Polsce mieszka 38,5 mln osób. Z tego 18 432 tys. stanowią mężczyźni, a 20 067 tys. – kobiety. W porównaniu z wynikami spisu z 2002 r. ludność Polski w 2011 r. zwiększyła się o blisko 271 tys. osób.

W świetle wyników spisu z 2011 r. liczba ludności zamieszkałej w miastach zmniejszyła się i wyniosła ok. 23 169 tys., co stanowiło ok. 60,2% ogółu. Zwiększyła się natomiast liczba ludności wiejskiej do ok. 15 332 tys. osób, co stanowiło 39,8%.

W spisie z 2011 r. udział ludności w wieku 0-17 lat w ogólnej populacji wynosił ok. 19,0% wobec 23,2% w 2002 r. Zmniejszanie się liczby dzieci i młodzieży jest rezultatem prze-

mian w procesach demograficznych, jakie zachodziły w latach 90. ubiegłego stulecia oraz w ostatniej dekadzie. Dotyczy to przede wszystkim niskiej dzietności kobiet – pomimo wzrostu liczby urodzeń w latach 2004-2010.

- Liczba osób w wieku przedprodukcyjnym (0-17 lat) wyniosła 7318 tys. (19%).
- Liczba osób w wieku produkcyjnym (18-59/65 lat) wyniosła 24 449 tys. (63,5%).
- Liczba osób w wieku poprodukcyjnym (60/64 lat i więcej) wyniosła 6730 tys. (17,5%).

Pozytywnym zjawiskiem obserwowanym w ostatnich latach jest wzrost poziomu wykształcenia ludności Polski. Wśród przebadanych Polaków w wieku 13 lat i więcej poziom wykształcenia kształtował się następująco:

- wyższe 5630 tys. (16,8%),
 - średnie (łącznie z policealnym) 10 505 tys. (31,4%),
 - zasadnicze zawodowe: 7193 tys. (21,5%),
 - podstawowe ukończone i gimnazjalne: 7962 tys. (23,8%),
 - podstawowe nieukończone i bez wykształcenia szkolnego: 474 tys. (1,4%).
- w podziale nie uwzględniono nieustalonego poziomu wykształcenia*

Struktura narodowościowa

Na podstawie wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011 można stwierdzić, że wśród mieszkańców Polski dominuje ludność o jednorodnej polskiej tożsamości narodowej. Około 834 tys. (2,17%) osób deklarowało zarówno polską, jak i inną niż polska tożsamość narodowo-etniczną. Deklarujący wyłącznie niepolską przynależność narodową lub etniczną stanowią grupę liczącą 554 tys. (1,44%) osób. Do najliczniejszych innych niż polskie identyfikacji narodowo-etnicznych należy zaliczyć deklaracje śląskie i kaszubskie:

- 809 tys. deklaracji śląskich (w tym 413 tys. podwójnych śląsko-polskich),
- 228 tys. deklaracji kaszubskich (w tym 212 tys. podwójnych kaszubsko-polskich).

Poza tym odnotowano: • 109 tys. deklaracji przynależności niemieckiej (z czego 52 tys. podwójnych niemiecko-polskich) • 48 tys. deklaracji przynależności ukraińskiej • 47 tys. deklaracji przynależności białoruskiej • 16 tys. deklaracji przynależności romskiej • 13 tys. deklaracji przynależności rosyjskiej • 11 tys. deklaracji przynależności amerykańskiej.

Pozostałe deklarowane przynależności nie przekroczyły 10 tys.

Struktura zawodowa

Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011 wskazują, że zbiorowość aktywnych zawodowo w wieku 15 lat i więcej liczyła 16 249 tys. osób, co stanowiło 52,5% ogółu ludności w tej grupie wieku sklasyfikowanej według statusu na rynku pracy. Na zbiorowość tę składa się 14 152 tys. pracujących oraz 2097 tys. bezrobotnych.

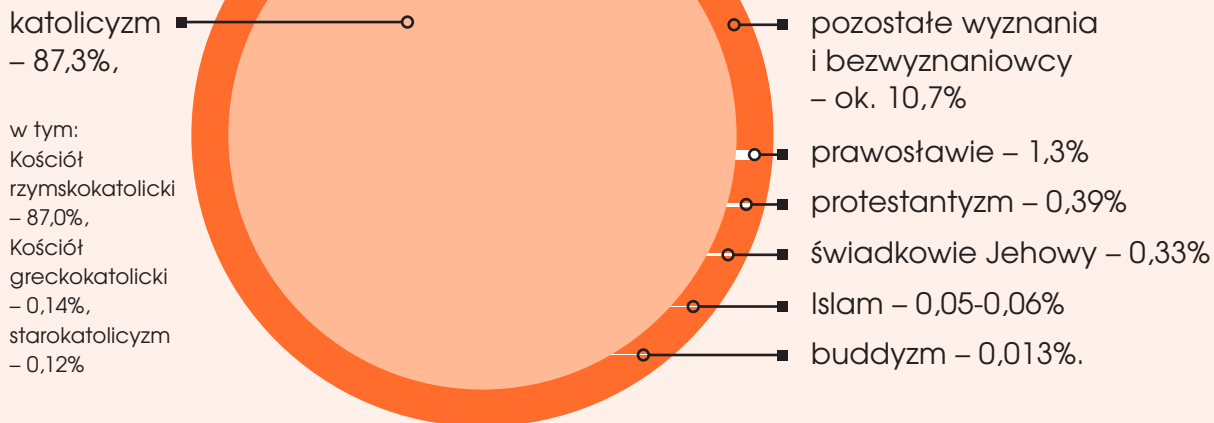
Wśród aktywnych zawodowo przeważali liczebnie mężczyźni (zarówno wśród pracujących, jak i bezrobotnych), natomiast kobiety dominowały w grupie biernych zawodowo, co ma związek tak z przerwą w wykonywaniu pracy ze względu na wypełnianie obowiązków rodzinnych, jak i z wcześniejszym niż u mężczyzn progiem wieku emerytalnego i dłuższym przeciętnym trwaniem życia. Stosowana w badaniach klasyfikacja zawodów w Polsce wymienia 14 kategorii. Według tej klasyfikacji w ciągu ostatnich lat największy, trzykrotny wzrost nastąpił w kategorii właścicieli firm (drobnych prywatnych przedsiębiorców). Największy, ponad dwukrotny spadek nastąpił w kategorii właścicieli gospodarstw.

Struktura religijna

Według sondażu CBOS z 2012 r. zdecydowana większość dorosłych Polaków (93%) uznaje się za katolików. Wyznawcy innych religii, według własnych deklaracji, stanowią jedynie 1,8% ogółu badanych. Reszta uznaje się za bezwyznaniowców lub agnostyków. Z badania wynika, że ponad połowa badanych (54%) bierze udział w praktykach religijnych co najmniej raz w tygodniu, co dwunasty (8%) w ogóle nie praktykuje.

Deklarowane wyznanie w Polsce

dane GUS z 2011 r.

Pytania powtórkowe

Zmiany struktury społecznej w Polsce po II wojnie światowej:

Jakie były główne przyczyny zmian w strukturze społeczeństwa polskiego po II wojnie światowej?

Struktura klasowo-warstwowa: Jakie grupy zawodowe zyskały najwięcej w sensie materialnym po przemianach w 1989 r., a jakie najwięcej straciły?

Struktura demograficzna:

Jakie zmiany zaszły w strukturze demograficznej w ostatnich latach?

Struktura narodowościowa: Jaki odsetek mieszkańców Polski deklaruje polską świadomość etniczną? Jakie są głównie deklarowane świadomości etniczne niepolskie w społeczeństwie polskim?

Struktura zawodowa: W jakiej kategorii zawodów nastąpił największy liczebny wzrost, a w jakiej największy spadek w ostatnich latach?

Struktura religijna: Jaki odsetek ludności polskiej uznaje się za wierzących, a jaki za niewierzących bądź agnostyków? Jakie są główne deklarowane wyznania w Polsce?

Powtórzenie najważniejszych pojęć

Egalitaryzm to pogląd, który zakłada, że życie społeczne i polityczne powinno opierać się na równości szans awansu społecznego.

Elitaryzm to pogląd, który zakłada, że prawo większego wpływu na życie społeczne powinny mieć osoby lub grupy, które dysponują jakimiś szczególnymi cechami charakteru lub rodzajem dóbr.

Proponowana bibliografia do nauki

Mały rocznik statystyczny Polski 2012, GUS, Warszawa 2012.

Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011, Podstawowe informacje o sytuacji demograficzno-społecznej ludności Polski oraz zasobach mieszkaniowych, Warszawa, marzec 2012 roku.